

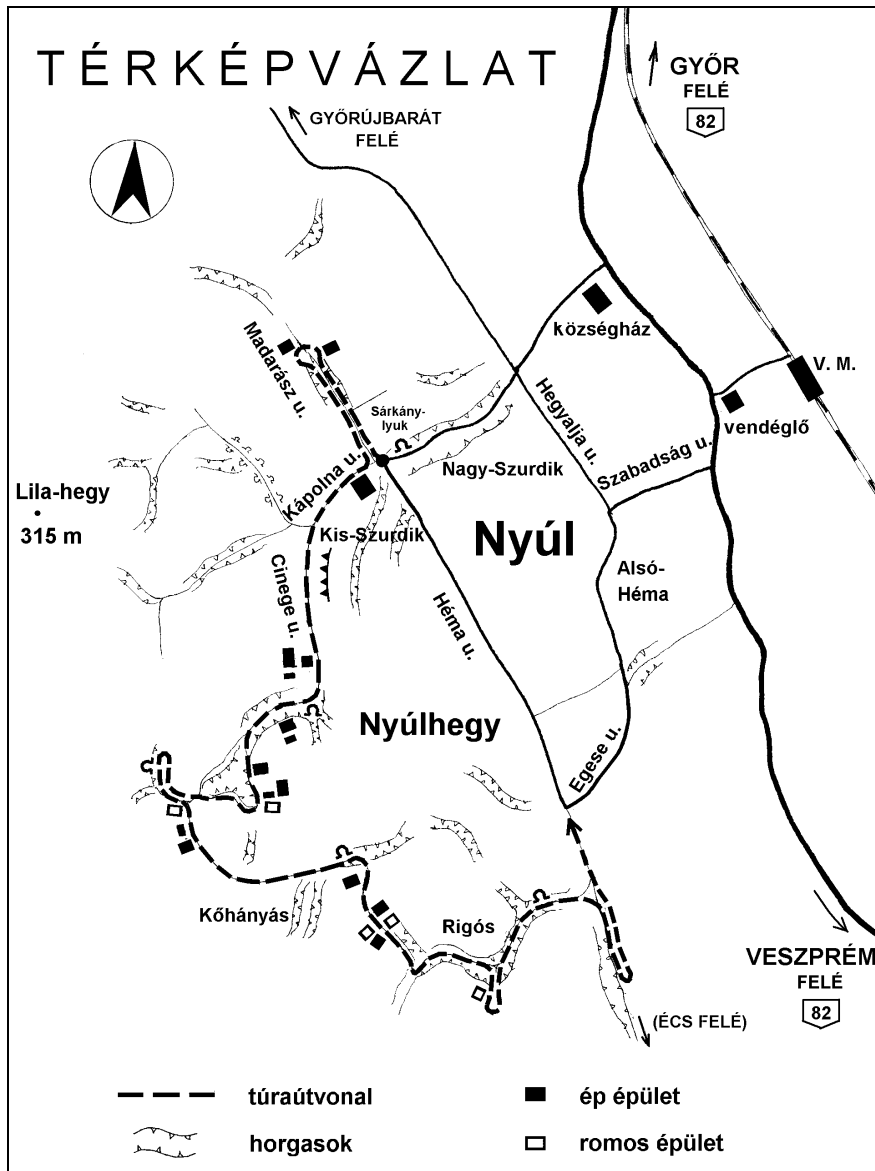
Somfai Attila, főiskolai adjunktus (email: somfai@sze.hu homepage: www.somfai.sze.hu)

Nyúlhegy népi építésze: romlás és újraéledés

Győrtől 13-km-re délre a sokorói dombok közé települt az 1940-ig önálló Nyúlhegy falu, amely ma Nyúl község része. A környező lösztájat főként a víz és a szél eróziója alakítja. A látogató barátságos hegyeket-völgyeket, horgasokat, zezzugokat talál. A talajt borító dús növényzet jó levegővel, csenddel párosul. Nyúlhegyi barangolásaink során a romlásból megmaradt, mára spontán újjáéledő népi építészeti emlékeket kutattuk fel. Reméljük, hogy az olvasó is kedvet kap, hogy ellátogasson erre a vidékre.

E tájon már az Árpád-korban megalapozott a magyarság. Nyúl községet először a pannonhalmi apátság birtokaként említik a XIII. században. A lakosság a török időkben kezdett a hegybe felhúzódni, mivel a hegylábánál lévő ősi településrészek – Kis-Nyúl, Nagy-Nyúl és Káptalan-Nyúl – védtelenek voltak. A hegyi település jobb életkörülményeket nyújtott a következő évszázadokban is: még 1930-ban is több lakosa volt Nyúlhegy községnek (1815 fő), mint a hegy alatti Nyúlfalunak (1613 fő). Ennek ellenére Nyúlhegy az elmúlt évtizedekben szinte teljesen elszorult. A századelőn fellendülő győri ipar, a győr-veszprémi vasútvonal megépítése, majd 1945 után a TSZ-szervezés, magángazdálkodók háttérbe szorítása és az infrastruktúra elhanyagolása a főbb okok. A fiatalok egy része hegy alatti falurészen építkezett, sokan elvándoroltak. A jellegzetes földfalú házak fokozatosan elárvultak, nagy részük összeroskadt, elenyészett. Ma csupán a hírmondónak maradt épületeket láthatjuk. Öröndetes, hogy ezek között vannak szépen gondozott porták, sőt felújított szabadidős házak is. Az omladozó épületeken jól megfigyelhetők a népi szerkezetek, az építés módja, a felhasznált anyagok. Általában elmondható, hogy főként vert falú vagy vályogtégla falú házak épültek fafödémekkel, ollóágas tetőszerkezettel, de gyakori az ágasfás tetőszerkezet is. Jellemző a nyitott kémény, de régebben sok ház füstös konyhás lehetett – erre utal, hogy sokszor minden helyiségnek szabadba nyíló ajtaja van.

Most képzeletben felkeressük a népi építészeti emlékeket, útvonalunk a térképvizálaton nyomon követhető. Autóval érkezünk a nyúli Nagy-Szurdikhoz, felhajtunk egészen a felső végéhez. E helyet a helybeliek Sárkánylyuknak nevezik. A partoldali löszpincék egyikében valaha kocsmá működött Sárkánylyuk néven, innen az elnevezés. A Nagy-Szurdik ma a nyúli völgykatlan lefolyója. Korábban azonban a víz hosszabb utat tett meg. A Hémán (egy helyi nyelvész szerint a „hegymell” szóból) keresztül az Egese utcán jutott le. A terephomorulatot követő Héma utca házait régen az úttól minél távolabbra igyekeztek építeni, hogy az időnkénti hémai árvíz el ne vigye az épületeket. A mai Nagy-Szurdik helyén a dombvonulatot keresztezve sokat jártak át, így az egyre mélyült. 1830 körül az itteniek átásták a hiányzó 5-6 métert, így a víz jóval rövidebb utat talált. Ezzel sikerült a Héma utcát ármentesíteni, de a lerohanó víz nem várt pusztítást végzett, tátongó szurdik keletkezett. A 30 méter mély, 30 méter széles és 200 méter hosszú szurdik Magyarország legnagyobb vízmosása. A további mélyülést iszapcsapda-gátak akadályozzák, de a löszfalerózió ma is tart.

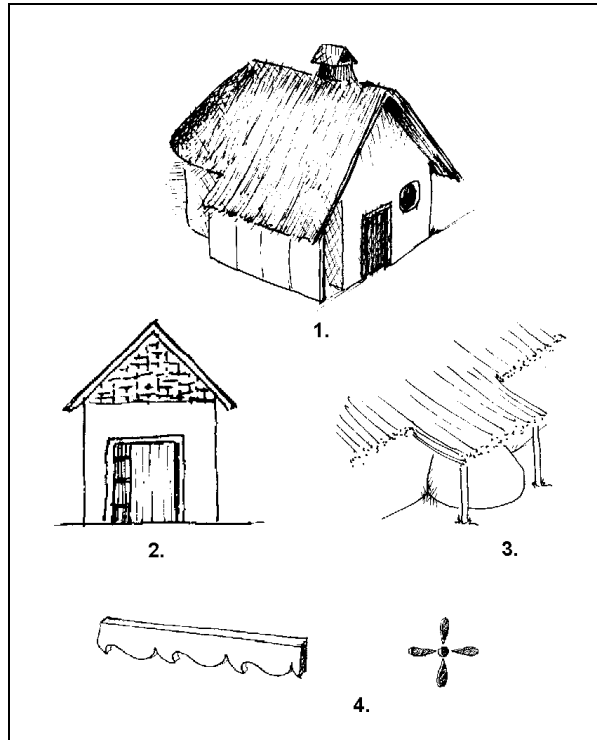
A következőkben kis kitérőt teszünk a szurdikkal szomszédos Madarász utcába. Az utca elején már újabb építésű téglaházakat találunk. Pár perc alatt érünk az utca végére a nádfedeles parasztházakhoz. Helyi építési sajátosság, hogy az épületeknek külső falából kidudorodó kemencéjük van, melyet hátul kis tetőkinyúlás véd. Azért építették így, hogy a kemence kisebb helyet foglaljon el a konyhából. – Visszatérünk a Kápolna utcába. Széles, kövezett árok mentén haladunk tovább, mely a völgykatlan vizét a szurdikhoz vezeti. Nemsokára megpillantjuk a Szent Donát kápolnát. Kedves, fehérre meszelt épület zöld környezetben. A monda szerint Mária Terézia a közelben haladt el a hegy alatti országúton. Eltört a kocsikerék, de nem történt komolyabb baj. Hálából építették a kápolnát. A kilencvenes évek elején újítták fel, tornyában megtalálták az épület iratait. A kápolna mellett kis teresedés, szabadtéri misézőhely van. Búcsút is tartanak itt.

Folytatjuk utunkat a belső területek felé, lassan letérve az aszfaltról. A Cinege utcán bal kéz felől a földművelés következtében évszázadok alatt kialakult tereplépcsőt fedezünk fel. A partfal úgy jött létre, hogy a meredek telekvégről a záporok gyakorta elvitték a fellazult talajt. – A Cinege utcáról jól látni a Lila-hegyet és mellette egy másik hegyet. Az egyik Nyúlhoz, a másik Barátihoz tartozik. A szájhagyomány szerint a községek lakói vetélkedtek, hogy kinek magasabb a hegye. Beszélik, hogy kosárral is hordták fel a földet. Bizonyára a Csata völgy elnevezés is a rivalizálásra utal. A vita végére a Lila-hegyen megépítendő vendégfogadó tehet pontot. – A Cinege utca vége felé megritkulnak a házak. Az egyik telken jobb kéz felől magányos épülecsoportot látunk. Elöl egy kicsinyke ház, hátul egy nagy pajta, benne egy öreg dzsip régóta alussza álmát. Mellette a domboldalon présház, melynek oromzata a tetőrészen vékonyka paticsfal. Ajtaja mellett keskeny rácsos rész van a pince szellőzésére, ezen át derengenek a lefele induló lépcsők.

A Cinege utca lassan horgasba megy át. Árnyékot tartanak a fölėje boruló fák. Nemsokára a háromfelé ágazik a löszmélyút. Két löszoromzatot fog közre, mindkettőbe pincét vájtak. Ez a kép annyira jellegzetes, hogy akár a szőlővidék „kapuja” is lehetne. Az egyik pince előtt a gazda mindig felsöpör, így láthatja, járt-e rajta kívül valaki a bejáratnál. – A hármaskútágazás felett fehérre meszelt nádfedeles házikó van, melyben laknak is, szemben pedig egy kisebb épület. A lakóház előterét buxusbokrok jelölik ki, ezen a tájon gyakran ültetik díszítőnövényként. Itt, ahol a természet az úr, sokkal kedvesebbnek találjuk, mintha a portának épített kerítése lenne. A házat közelebről szemügyre véve kiderül, hogy az épület nyeregteteje nem egyenlő mértékben nyúlik túl az oromfalon. A gerincnél a tetőkinyúlás 60 cm, az eresznél azonban már csak 40 cm. Ez a finom, alig észrevehető eltérés a legtöbb régi házon megfigyelhető. Célja, hogy a nádtető jobban megvédhesse a föld- és faanyagú oromfalat az időjárástól.

Továbbhaladunk felfelé a horgasban. Hol szebb, hol kevésbé szerencsés kinézetű pincelejárásokat látunk. A löszpícek gyakran elágaznak, sőt a jó szomszédok néha átjáróval össze is kötik pincéiket. Ha megszűnik a jó komaság, legfeljebb elfalazzák az átjárót. – Az út lassan elhagyja a szűk horgast, a tér fokozatosan kiszélesedik. Csendes, ligetes vidéken járunk, fölöttünk telkek ülnek körbe. Egy tornácos házhoz kapaszkodunk fel. Közelebről szemügyre véve kiderül, hogy a tornác csak később épült hozzá. Erről a házfal és mellvéd találkozásánál keskeny repedés árulkodik. A tetőszerkezet szarufái sem nyúltak eredetileg ki a tornác fölé. Faszeggel erősített lapolással toldalékfák kapcsolódnak a szarufákhoz, ezek alkotják a tetőt. Szokatlan a szemnek, hogy faoszlopok helyett robosztus falpillérek tartják a tornác keskeny fa keresztgerendáját – ez statikai szempontból sem következetes.

Nem messze egy bekerített lakóudvart találunk. Tornácos ház, gazdasági épületek és nyárikonyha alkotják az udvart. A tornácpilléreken nyugvó fa keresztgerendát vastagon betapasztották vályoggal, így jóval kedvezőbb a látvány, mint az előző tornácnál. A telek fő érdekessége a lekerekített oldalú nyárikonyha, melynek tapasztott nádkéménye van. – A lakóudvar szomszédságában van egy házrom is. Még felismerhetők a háromosztatú parasztház helyiségei, egy deszkaborítású ajtótok még árván a helyén áll. Az elburjánzó gaz alatt rejtőzik a gazdasági épület, a kút, az ólak maradványai. A ház elé lefektették a még használható gerendákat, ablaktokokat. Ez az elszomorító pusztulás már régóta tart. Valaha jóval több ház volt erre felé. Sajnos, ha a tetőszerkezet megrongálódik és a földanyagú falakat víz éri, akkor az épület gyors romlásnak indul és egy évtized múlva szinte keresgélni kell a maradványait.

Ízelítő Nyúlhegy nép építészetéből

1. lekerekített oldalú nyárikonyha 2. présház paticsoromzattal
3. házfalból kidudorodó kemence 4. deszkaoromzat vízvetőléce és szellőzőnyílása

Az elágazó vízmosás peremén haladva a talajberágódás elejéhez érünk, melyet kis kőgáttal zártak le, ezen átkelünk a túloldalra. Az út felkapaszkodik egy ritkább növényzetű domboldalra, ahonnan visszatekintve jól látható a völgykatlan jelentős része. Ezután újra leereszkedik az út a vízmosás másik ágához, melynek elejét szintén kőgát zárja le. Az út völgyecskeben folytatódik. Eleje friss sárfolyásokkal van tele, mint egy nagy zápor után. Ezt a sarat most nem a természet idézte elő, pár méterre innen új pincét épít valaki. Ez nagy ritkaság, mivel ezen a vidéken a pincéket legtöbbször öröklik a régiektől, így a többszáz éves pincék sem ritkák. Épp ott találjuk az építőt, egy győri ember az. Kis kerti traktorral betolat a pincébe, megrakja földdel, majd kint kiborítja. Lámpafénynél dolgozik, eszközei lapát, csákány és egy négyszögletes fejű erős kapa.

Visszatérünk a vízmosáshoz. Az útelágazás felett egy romlásnak indult házat találunk. A kút felépítménye nincs már meg, pár durung fedi csak a nyílást. Az ólban még ott a tál és az eleség. Hátul a ház kamra része teljesen leszakadt. Itt lehet bemászni, majd átjutni a hátsó szobába, melynek fagerendás födéme még ép. Elég nagy a belmagasság, búbos kemence helyett már földanyagú, kovácsoltvas ajtós kályhát használtak. Átvergődve a konyhába a falon még ott lóg a vágódeszka, de födéme már csak a csillagos ég. Az első szobába nehéz bejutni. A gerendák már félig leszakadtak, alattuk rekedt a tulajdonos szekrénye, bevetett ágya, a székre ráterített pár ruhadarab és egy nagy komód, fiókjai rendetlenül kihúzgálva. Megdöbbenő a pusztulást ilyen közvetlenül megtapasztalni.

Lakóház leszakadt hátsó része

Felújított szabadidős ház

Elindulunk felfelé a dombra, ahol vidámabb kép fogad. Felfedezzük az előző ház ellenpontját, egy szépen felújított szabadidős házat. Még az ablakokat keretező barna keret is szépen faragott, a ház előtt gondozott pázsit van fiatal gyümölcsfákkal, kerek kúttal. Diszkrétén szerelt tápkábel vezet le a búvárszivattyúhoz. Kissé távolabb ettől a háztól érdekes jelenséggel találkozunk. Valaki egy nádfedeles – de íves homlokfala folytán láthatóan újkori – pincebejárati építménnyel próbált a hagyományokhoz igazodni. Az építmény jó benyomást kelt, bár mészkő fala kissé szokatlan, ezen a tájon nem ez a természetadta építőkö – arra az csak emelkedőt magunk mögött hagyva találunk rá, amikor az elhagyatott Kőhányás nevű részhez érünk: partfalain szélfúttá homokkő-képződmények figyelhetők meg.

Ezután egyre mélyülő horgasokban gyaloglunk lefelé, míg négy egymás melletti pincét nem találunk. Háromnak a bejáratát téglával szépen kiboltozták. A negyedik pincét nem építették ki, mert a hátsó része beszakadt és a felette lévő telken nagy lyuk keletkezett. A gazda a leszakadt pincébe lépcsőt épített, így valódi löszkapun sétálhat fel a telkére.

Ketten a négy pincéből

A löszmélyútból egy domboldalra érünk, ahonnan egy kisebb völgytöbör képe tárul elénk. A völgy alsó bejárata a *talajerózió* miatt járművel régóta járhatatlan, ezért helyiek a telkek egy részét elhagyták, a völgy napsütötte oldalán azonban páran ma is szőlőt művelnek. A hely az emberkézre utaló rend és a természet rendezetlenségének sajátos harmóniáját árasztja. Itt az ember *használja és nem kihasználja a természetet*. – A völgy felső részén egy nádtetős házat találunk, falait a közelmúltban szakaszosan téglá anyagúvá építették át, aajtáját is kicserélték. Egy évtizede még megvolt a régi, közepén keresztben „elvágot” aajtó. Ez főként Közép-Dunántúlon és szórványosan Észak-Dunántúlon előforduló sajátosság. Ha a földém kialakulása megelőzte a nyitott kémény kifejlődését, gyakori volt az ún. füstös konyha, melynél a füst az aajtón át távozott. A „félbevágott” aajtó felső részét kinyithatták a füstnek, míg az alsó zárva maradt. Védte a kisgyerekeket, kirekesztette az udvar háziállatait is. Az épület nádazása és oromdeszkázata is új, és sajnos a korábbinál sematikusabb is. Korábban még keresztirányú, faragványokkal díszített deszka is volt az oromzatcsúcs közelében. A padlást lezáró oromdeszkázatba a legtöbb házon kedves szellőzőnyílás-mintákat faragtak. Az oromdeszkázat és a homlokzati fal találkozásánál sormintával díszített vízvető léceket vezettek végig. Ez a népi díszítőkultúra mára szinte teljesen eltűnt.

Leereszkedünk a völgy alsó részére, ahol négy építményt látni. Két házat szépen felújítottak. Az egyiknek nemrég elbontották az utolsó helyiségét, így tanulmányozható a gerincszelemen ágasfás alátámasztása. A másik szép házat szabadidős céllal hozták rendbe. A felújítók a faragványdíszekről sem feledkeztek el, a nyílászárókat mívés kovácsoltvas pántok tartják, egyedül az azbesztcement kéménycső nem illik a képbe. A másik két ház romos. Az egyiknek már csak a falai állnak, korhadt sárgerendájából könnyedén kihúzhatók a kovácsoltvas négyszög-keresztmetszetű szegek.

Ágasfás tetőszerkezetű ház

Utunk a Rigós nevű területre folytatódik. A horgas egyre mélyül, majd éles kanyart vesz. A kanyartól Nyúl felé eső szakasz több titkot is rejt. A kataszteri térképen szereplő teleknagyságok elárulják, hogy a horgas-út túlmélyülése előtt valaha lakóutca volt. Egy romházat is jelez a térkép. Meredek feljáró ágazik ki a kanyarnál, felkapaszkodunk. A területet már teljesen benőtte a bozót, nagy nehezen mégis megtaláljuk a maradványokat. A háromszögletű háznak már csak a konyha része ismerhető fel. A nyitott kéményből még áll az alsó tölcészerűen kiszélesedő rész. Két falra támaszkodik, belseje koromfekete. A felső szűk kéményszakasz kezdőcsomóján megfigyelhető a kémény favázis, fonott építési módja. A nyitott kémény alatt még megvan a kisméretű búbos főzőkemence. Csak egy kis részen szakadt be, de jól látható, hogy vékony falába aroncslemezeket építettek be. A földfalú házat kissé bevágták a lejtős terepbe, ezért hátsó főfalát téglából készítették addig a magasságig, ameddig a nedves anyafölddel közvetlenül érintkezett. – Továbbindulunk a horgasban. Ahogy a löszfal magassága csökken, dúsabb az aljnövényzet is. Alig vesszük észre a beomlott, elhagyott pincéket. Különös, hogy falaikat meszelték, amit borpincében soha nem tettek volna. Egykor barlanglakások voltak itt, pár évtizede még látszottak a nagy íves ablaknyílások, melyeket mára szinte eltemetett a leomló lösztörmelék. A dohos, egészségtelen lakásokban élőkre e vidéken is lecsapott a morbus hungaricus (tüdőbaj), és sorra szedte áldozatait. – Az elsovadt lakóutca és a beomlott barlanglakások ellenére a horgas kiszélesedő, ligetes részén mégis megújul az élet. A löszfalerózió lassan „elfogyasztja” egy fiatal pár ősöktől örökölt telkét, ezért házukat már a horgasba építették. A háztól egyelőre létra vezet fel a megmaradt telekrészre.

Már közel járunk Nyúlhoz, de még kitérőt teszünk az egykor Écsre vezető földúton. A lankás útszakasz után járhatatlan, mély horgas következik, csak egy meredeken induló gyalogút vezet a külső peremén. A gyalogútra merőleges irányú, egymástól közel azonos távolságra lévő tereplépcsőket fedezünk fel az erdőben, még tovább az ösvénytől egy kút maradványait. Épületmaradványok már nincsenek, de minden bizonnyal itt is lakótelkek voltak egykor, melyek a horgas túlmélyülése folytán váltak megközelíthetlenné. A kisebb fákkal benőtt horgasban húsz éve még járművel közlekedtek, de a szomszédos Écsre átjárók egyre inkább a kerülőutat választották a jó minőségben kiépített veszprémi országút felé. A két falu közötti legtermészetesebb járóvonal elhalt, de még újjáéledhet a jövőben.

Nyúl az elmúlt évtizedben látványos fejlődésnek indult. A gáz- és csatornahálózat jelentős része kiépült. Minden évben újabb lakóutcák kapnak aszfaltburkolatot – köztük a hegyi részen is. Útkiépítéssel, vízrendezéssel a horgasok eróziós mélyülése is megállítható. Az infrastrukturális fejlesztések ösztönzőleg hatottak a környezetkímélő kisüzemek megjelenésére. A több munkalehetőségnek és a javuló körülményeknek köszönhetően fokozódott a település megtartó ereje. A lakosság elvándorlása mérséklődött, nőtt a visszatelepülők száma. A falu vezetése felismerte, hogy az új jövőkép megrajzolásában település épített és természeti értékei fontos szerepet tölthetnek be.

Várható, hogy a helybeliek közül mind többen a szolgáltatási szektorban fogják megtalálni számításukat. A túrabottal, kerékpárral, síléccel érkező látogatók mellett megjelennek a bor- és lovaglóturizmus képviselői illetve olyanok is, akik több napot vagy hetet kívánnak itt tölteni.

A lehetőségek kiaknázásához a falu és a sajátos miliójú hegyi rész komplex megújulása szükséges. Elkészítették a település új szemléletű rendezési tervét. A népi építészet emlékeinek fennmaradásához megvan a társadalmi bázis. A helybeliek mellett a győriek is felfedezték Nyúlhegyet. A szakszerű megújítást segíthetik a korábban elkészített épületfelmérések. A település új arculatának („Nyúl-image”) megfogalmazásához hozzásegíthet a település internet-honlapja és akár nyúlfigurákkal díszített járdaburkoló elemek is.

FORRÁSOK:

- [1] Eszes Tibor: Ábraanyag a Népi építészet c. tárgyhoz (főiskolai segédlet). Győr, 1989
- [2] Dr. Istváni Gyula: Az építészet története: Óskor, Népi építészet. Budapest, 1997
- [3] Dám László: Építkezés. Debrecen, 1992
- [4] Kísérőnk: Szűcs Mihály helytörténész, földrajztanár adatai

ÁBRA- ÉS KÉPJEGYZÉK:

A térképvázlat és az ábra a szerző munkái, a képek a szerző felvételei.

1. Térképvázlat
2. Ábra: Sajátosságok Nyúlhegy népi építészetéből
3. Kép: Romlásnak indult ház
4. Kép: Felújított szabadidős ház
5. Kép: Kettő a négy pincéből
6. Kép: Ágasfás tetőszerkezetű ház